

Светителят Амвросий Медиолански и неговият принос в развитието на църковното учение за приснодевството на Божията Майка

Доклад на председателя на Отдела за външни църковни връзки на Московската Патриаршия, ректор на Общоцърковната аспирантура и докторантура Волоколамския митрополит Иларион на VII Международна патристична конференция «Светителят Амвросий Медиолански и неговото богословско наследство»

Увод

Настоящата VII Международна патристична конференция на Общоцърковната аспирантура и докторантура „Свети Свети Равноапостолни Кирил и Методий“ е посветена на богословското наследство на светителя Амвросий, епископ Медиолански (ок. 339 - 397 г.). С пълно право той

може да бъде определен като един от великите отци и учители на Вселенската Църква. Неговото име, наред с имената на блаж. Йероним, Августин и св. папа Григорий Двоеслов впоследствие е намерило място сред четиримата велики учители на Западната Църква (*magni doctores Ecclesiae*)[1], но и в християнския Изток то е почитано наред с тримата «велики учители и светители» – Св. Василий Велики, Св. Григорий Богослов и Св. Иоан Златоуст.

Огромни са заслугите на светителя Амвросий в укрепването на християнската Църква в епохата на прехода на империята от езичеството към християнството, а неговият принос в развитието на православното богословие е не по-малко значим. Той е бил не само мъдър християнски пастир, учещ своето паство както с вдъхновените си слова на проповедник, така и с личния си пример. Той е не само влиятелен църковно-политически деятел на своето време, който не се е страхувал да отстоява православната вяра пред лицето на многобройните еретици и представители на държавната власт, но и блестящ богослов, екзегет и учител по християнска нравственост.

Богатото литературно-богословско наследство на светителя Амвросий включва около 40 съчинения с догматичен, екзегетичен и нравствено-аскетичен характер, а също множество писма, богослужебни химни и епиграми. В своето богословие Миланският светител мъдро съчетава, от една страна, най-високите постижения както на западната, така и на източната християнска мисъл, а от друга – догматико-теоретичните елементи с нравствено-практическите. Прекрасното владение на гръцки език и познаването на античната култура му осигурява пряк достъп до богатото богословско наследство на гръцките отци и учители на Църквата, а също на важни за християнската традиция юдейски автори – Йосиф Флавий и Филон Александрийски.

За Западната Църква светителят Амвросий е един от най-важните проводници на православното учение за Бога и Светата Троица, за човека и неговото спасение во Христа. Също така, той е подпомогнал разпространението сред западните богослови на алегоричния метод при тълкуването на Свещеното Писание, разработено в Александрийската екзегетична школа, но уравнивено с трезвия подход към алегоризацията на свещения текст при свт. Василий Велики. Заедно със св. Иларию Пиктавийски, Евсевий Верцелски и св. папа Дамас, светителят Амвросий е един от главните защитници на Никеийския Събор и учението за единостъщието пред лицето на арианската ерес на Запад. Неговото учение за добродетелите на девството и защитата на приснодевството на Божията Майка представлява значителен принос в утвърждаването на църковното вероучение и християнския аскетизъм, за което сега ще говорим по-подробно.

Нужно е да отбележим, че със своите трудове светителят Амвросий е способствал за формирането на някои богословски особености, свойствени на западното християнство в неговото отличие от източното. Също е важно да се изтъкне неговата двойствена позиция по въпроса за изхождането на Светия Дух, учението за «блажената вина» на Адам, юридическите представи за «наследствения грях» (*haereditarium peccatum*) и наказанието за него, за съществуването на «очистителния огън» след смъртта и някои други спорни въпроси, които и до днес се обсъждат в междуцърковния диалог. Въпреки всичко това, почитта към светителя Амвросий в Православната Църква, започнала във Византия около IX век, остава неизменна[2], а приписваният му химн «Тебе Бога хвалим» (*Te Deum laudamus*)[3] се използва и в съвременното православие

богослужение.

В първата част на нашия доклад ще се спрем на отделни важни моменти от биографията на светителя Амвросий, тясно свързани с неговото формиране като църковен деятел и богослов. Във втората част ще разгледаме неговия принос във формирането на църковното вероучение за приснодевството на Божията Майка.

Животът и трудовете на светител Амвросий: кратък обзор

Светителят Амвросий е роден около 339 г. в западната част на Римската империя, в семейството на губернатора на град Аугуста Треверорум (Augusta Treverorum, съвр. Трир в Западна Германия). Въпреки че майката на Амвросий принадлежала към знатния римски род на Аврелиите (gens Aurelia), съществува предположение за неговите гръцки корени, понеже неговото собствено име, а също името на баща му (който също се казвал Амвросий) и брат му (Сатир) са гръцки, което е нехарактерно за римските патриции. Освен това, в семейството на бъдещия пастир на Църквата съществуват стари християнски традиции: негова родственица е била св. дева Сотирия, приела мъченичество при гоненията на Диоклециан[4].

След внезапната смърт на баща му през 340 година, съвсем младият Амвросий с майка си, сестра си и брат си се отправил в Рим, където впоследствие получил класическо гръко-римско образование при най-добрите учители. Съществуват сведения, че светителят Атанасий Велики, бидейки в Рим, е посещавал дома на благочестивите християни, където е живял Амвросий, тогава десетгодишно момче (LThK).

След като завършил юридическо образование, през 365 година Амвросий получил длъжността адвокат в съдебното присъствие на префектурата на претора на град Сирмий в Илирик (съвр. Сремска Митровица в Сърбия), а през 370 година станал губернатор на град Медиолан (съвр. Милано), където тогава се намирал императорският двор. Трябва да отбележим, че градовете Медиолан, Трир и Сирмий са били «втори столици» на империята още през трети век, създадени за удобство на управлението и защитата на отдалечените окръзи на империята, а Рим оставал духовен център на държавата. По такъв начин дейността на светителя Амвросий още от самото начало на неговата светска кариера е тясно свързана с императорския двор.

През 374 година починал епископът на град Медиолан, Авксентий. При изборите на следващия епископ възникнало противопоставяне между привържениците на двете враждуващи църковни партии: никейската и арианската. По този повод губернатор Амвросий пристигнал в главната базилика на града, където протичали изборите за да не допусне стълкновения и безпорядък. Съгласно съобщението на историка Руфин Аквилейски, "когато Амвросий разбрал, че градът е заплашен от гибел, в съответствие със своето положение и длъжност, желаейки да отстрани

разногласията сред народа, той веднага се отправил в църквата. И когато той говорел в съответствие със закона и народната традиция за възцаряване на покой и мир, неочаквано се чул вик и от двете страни на сражаващите се помежду си и спорещия народ. Жадуващите да видят Амвросий епископ призовали веднага да го покръстят (той бил оглашен) и да го поставят за епископ над тях: народът ще бъде единен и вярата ще е единна, само ако Амвросий им бъде даден за свещеник"[5].

По друга версия на тези събития, изложена в «Житието» на светителя, когато Амвросий се изкачил на амвона и взел думата за да успокои спорещите страни, изведнъж се раздал детски глас: «Амвросий - епископ!», който подхванали представителите на двете конкуриращи се партии и единодушно подкрепили неговата кандидатура за нов епископ на Медиолан[6].

След като това решение е одобрено от император Валентиниан I, Амвросий е длъжен да се съгласи. Той е кръстен от православния епископ Лимений Верцелски и преминавайки през всички църковни длъжности за седем дни, на осмия ден е ръкоположен за епископ Медиолански^[7]. Започнало неговото дълго епископско служение, продължило 23 години.

Няколко пъти в своите съчинения светителят Амвросий пише, че внезапността на неговото призвание на епископско служение го е заставила да стане ученик в онзи момент, когато е бил длъжен да бъде учител на своето паство[8]. Той потънал в изучаване на съчиненията на гръцките писатели и богослови – Филон, Ориген, св. Атанасий Александрийски, свт. Василий Велики, свт. Григорий Богослов, Дидим Слепец и други автори. Със светителя Василий светителят Амвросий е водил кореспонденция: съхранило се е писмо на свт. Василий (Ер. 197), в което той одобрява встъпването на Амвросий на попрището на църковното служение и му дава дружески наставления. Макар че нямаме свидетелства за други писма, както предполагат учените, установените между двамата светители дружески връзки продължили, за което красноречиво говори присъствието на многобройни цитати от трудовете на свт. Василий Велики в съчиненията на светителя Амвросий. Освен това, Миланският светител установил тесни отношения с миланския презвитер Симплициан, който станал посредник при запознаването на Амвросий и Августин, пристигнал в Милано през 384 г. за да преподава риторика.

В «Изповеди» Августин посвещава вдъхновени страници на Амвросий, помагащи ни да възстановим духовния облик на Медиоланския светител. За своите впечатления от проповедите на Амвросий Августин пише:

"Аз се радвах, че ми се предлагаше да чета книгите на Ветхия Завет с други очи... Аз с удоволствие слушах, как Амвросий често повтаряше в своите проповеди към народа, усърдно припоръчвайки правилото: «Буквата убива, а духът животвори»"[9].

Основното впечатление на блажения Августин е обръщението на светителя Амвросий към духовния смисъл на Свещеното Писание, като изучавайки го той «снемал тайнствения покров» от много сложни места във Ветхия Завет[10]. През първите години на своето епископско служение светителят Амвросий е написал редица екзегетични съчинения – «За Рая», «За Каин и Авел», «За Ной и ковчега», «За девите», «За вдовството», «За Товит» и други.

Съгласно историческите свидетелства, един от първите догматични трудове на Миланския светител, насочени против арианството и в защита на Никейския Събор и учението за единостъщието, е трактатът «За вярата» (през 378 - 381 г., в пет книги), написан по молба на император Грациан. След това светителят публикувал още два догматични трактата «За Светия Дух» (381 г.) и «За Тайната на Господното Въплъщение» (382 г.), съдържащи полемика както с арианството, така и с аполинарианството. През септември 381 г., скоро слез края на Втория Вселенски Събор в Константинопол, под председателството на светителя Амвросий се състоял важен църковен събор в Аквилея, насочен към ограничаване на влиянието на арианството и «полуарианството» («омийството») на Запад. На този събор се е предлагало да се организира държавно преследване на еретиците. През 382 г. император Грациан заповядал да се изнесе олтара на езическата богиня на победата Виктория (Нике) от римския сенат и премахнал от законодателството някои привилегии на езическите жреци. Тук заслугата на Миланския светител е очевидна.

След смъртта на император Грациан, през 383 - 388 гг. фактически управляващ на западната Римска империя станала майката на неговия малолетен брат, Валентиниан II – властната императрица Юстина. При нейния двор имало немалко ариански свещеници и дворяни, които тя покровителствала. Затова не е удивително, че скоро между светителя Амвросий и императрицата възникнал открит конфликт. Преди Пасха през 385 година Юстина заповядала да се даде на арианите базиликата зад градските стени на Милано (Basilica Portiana). През януари 386 година под натиска на императрица Юстина е издаден едикт, съгласно който се дават юридически основания да се разреши «омийското» богослужение в западната част на империята. Въз основа на този едикт на Пасха през 386 година Юстина изисквала за арианите по-подходяща базилика, намираща се в градските стени на Милано. Обаче светителят Амвросий категорично отказал да отстъпва храмовете на града за арианското богослужение, аргументирайки своята позиция с евангелския образ на монетата (Мат. 22:21): ако Богу трябва да отдаваме Божието, а кесарю – кесаревото, значи, «на императора принадлежат дворците, а на свещенослужителя – църквите» (*Ad imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiae*).

В друго писмо светителят формулира своята позиция така: както на денария има изображение на императора и затова монетата му принадлежи, така и в Църквата има изображение на Сина Божий, Който ни яви образа на Отца, а значи, в Църквата ние намираме изображението на Бога и Църквата принадлежи само Нему. Така светителят акцентира върху основополагащото разминаване между арианите и никейците: Христос е истински Син Божий и е истински Бог.

На празника Вход Господен в Йерусалим през 386 година императрица Юстина изпратила войници да завладеят със сила миланската базилика, но светителят Амвросий заедно с вярващите

се затворил вътре и с песнопения и молитви в течение на цялата Страстна седмица отстоявал правото на своята община върху този храм. Предполага се, че тогава светителят е произнесъл своите знаменити Беседи върху «Шестоднева» (Hexaemeron), в които е използвал едноименното съчинение на светителя Василий Велики.

През 388 година императрица Юстина починала, а управляващ западната част на империята станал православният император Теодосий Велики, обединил цялата империя. Отначало между него и светителя Амвросий също възникнали проблеми. Характеризират ги два исторически епизода. През декември 388 година християните изгорили синагогата в сирийския град Калиник (съвр. Ар Рака в Сирия). Щом разбрал за това, император Теодосий заповядал на християните от града със свои средства да възстановят синагогата. Вероятно епископ Амвросий е бил поканен при двора като съветник по религиозните въпроси (causa religionis)[11]. Той сметнал за недопустимо християните да строят юдейска синагога и императорът отменил своята заповед. Обаче, през 393 година издал закон, съгласно който се забранява разрушаването на синагоги. Очевидно, че епископ Амвросий не е бил желан гост при двора на императора заради неговото несъгласие с някои възгледи на император Теодосий[12], въпреки че той е бил защитник на Православието.

Следващият сблъсък между императора и епископа се случил през 390 година, когато в Солун по време на народни вълнения е бил убит командващият войските в провинция Илирик Ботерих и няколко други готски военачалници. В отговор императорът издал заповед за жестоко потушаване на въстанието, в резултат на което се проляла кръвта на около 7 хиляди невинни. Узнавайки за това, светител Амвросий написал на императора гневно писмо[13], където подчертал, че няма да го причастява, докато не се покае. В него светителят изброил ветхозаветните царе, които са се покаяли и преди всичко, цар и пророк Давид. Когато пророк Натан идвал при Давид и изобличавал неговия грях, Давид отговарял: «Съгреших пред Господа» (2 Цар 12:13). След разкаянието той принесъл жертва, а в християнската Църква такава жертва е покаянието. По мнението на Миланския светител, царското достойнство не прави дори православния цар невиновен в греха; точно обратното, наказанието за греха на царя ще понесе цялото царство. В тази връзка само смирението на царя ще снесе греха от неговата държава[14]. Когато Теодосий дошъл в Миланския катедрален събор, където служил светителят, той не го допуснал до Свето Причастие, защото, по негово мнение, тайното покаяние на императора било недостатъчно[15]. В резултат на това няколко месеца императорът е бил отлъчен от църковно общение и чак на Рождество през 390 г., със свалени от себе си знаци на царско достойнство, той се явил с покаяние в храма и измолил от Медиоланския светител опрощение[16].

През 393 година в Медиолан под председателството на светителя Амвросий се състоял църковен събор, на който било осъдено учението на бившия монах Йовиниан, поставящо под въпрос ценността на християнския аскетизъм и безбрачие. През същата година светителят Амвросий издал книгата «За възпитанието на девата», в която не само възхвалял добродетелите на девството и аскетичния път на служението Богу, но и опровергал учението на Боноз Сердикски, отхвърлящо приснодевството на Божията Майка, за което ще стане дума по-долу.

През януари 395 година император Теодосий починал, доверил на Миланския светител духовното попечение на своите синове[17]. Светителят Амвросий му посветил вдъхновена надгробна реч, в която споменал неговите многобройни заслуги пред Църквата.

През последните две години от своя живот светителят Амвросий провел много време в своята катедра в Медиолан, занимавайки се с литературни трудове, които диктувал на своя секретар Павлин. През 396 година, узнавайки за светия живот на Амвросий, Фритигил, царица на германското племе маркомани, повярвала в Христа и по нейна молба Миланският светител съставил за нея послание във формата на оглашение, увещавайки нея и нейния съпруг да пазят християнската вяра и мира с римляните[18].

Светителят Амвросий починал на 4 април 397 година, на Страстна събота, приел Свето Причастие от ръката на епископ Хонорат Верцелски. Той е погребан до намерените по-рано от него мощи на светите мъченици Гервасий и Протасий в тази базилика, която днес е наречена на него – Basilica Ambrosiana. Почитането на Миланския светител започнало веднага след неговата кончина, а през 422 година се появило неговото Житие, написано от секретаря му Павлин, в което се разказва за многобройните чудеса, случили се преди и след смъртта на светителя. Във Византия почитането на Амвросий като светец е зафиксирано през IX - X век в Типикона на Великата църква (Mateos. Typicon. T. 1. P. 124-125), в редакциите на Студийския устав и в ранните списъци на Йерусалимския устав, а също и в множество византийски богослужебни химнографически книги. На Запад с името на светителя Амвросий е свързан произхода на особена богослужебна традиция в Миланската Църква, известна като «Амвросиански обряд» (ritus ambrosianus), а също особена певческа традиция, известна като «Амвросианско (антифонно) песнопение» (cantus ambrosianus).

Във втората част на доклада ще си позволим да се задълбочим върху богословската мисъл на светителя Амвросий и ще разгледаме неговия принос в развитието на църковното учение за приснодевството на Божията Майка. По-подробно за развитието на това учение през първото хилядолетие сме разказали в книгата «Тайната на Богородица», където сме разгледали творенията на гръцките, латинските и сирийските Отци на Църквата, произведения на църковна поезия и иконография, посветени на Пресвета Богородица[19].

Приносът на светителя Амвросий в развитието на църковното учение за приснодевството на Божията Майка

В едно от писмата си светителят Амвросий разсъждава върху мнението, че след раждането на Христа Мария е встъпила в брак с Йосиф и е родила от него «братя на Иисус». Това мнение е

споделяно от Сердикийския епископ Боноз. Въпросът е обсъждан на събора в Капуа, където Боноз е низвергнат. Коментирайки това събитие в едно от писмата, Амвросий признава за справедливо решението за снемането на сана му и защитава учението за приснодевството на Мария:

Разбира се, не можем да отречем справедливостта на присъдата и е справедливо негодуванието на Ваша святост по повод мнението, че от девствена утроба, от която е роден в плът Христос, се е случило и друго раждане! Не би избрал Господ Иисус рождение от Дева, ако е смятал, че Тя ще се окаже толкова невъздържана, че да оскверни с човешко семе брачния чертог на Тялото Господне, този дворец на вечния Цар. И този, който доказва това, само повтаря юдейското нечестие, което твърди, че Той не може да се роди от Дева. Ако и епископите ще утвърждават това и ще приемат, че Мария е раждала много пъти, то юдеите с още по-голяма ревност ще оспорват истинността на вярата[20].

В писмото Амвросий съвсем накратко опровергава мнението на Боноз, цитирайки епизод от Евангелието от Иоан, където умиращият на кръста Иисус поверява на Своята Майка любимия ученик (Иоан 19:24–27): «За какво още е казано това, нали за това за да се затворят лъжливите уста на нечестието, за да онемее онзи, който посмее да повдига обвинения на Майката на Господа? Свидетелят – Той е и Съдия, и защитник на материнското целомъдрие, че Тя е била само сгодена за Йосиф, но не е познала съпругеското съчетаване по правото на брачното ложе». Както подчертава Амвросий, «ако Тя е била длъжна да роди деца от Йосиф, Господ не би пожелал да Я отдели от съпругеско общение с мъжа си»[21].

Много по-подробно и обстоятелствено Амвросий опровергава мнението на Боноз в съчинението «За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария». Тук Амвросий започва отдалеч: с размисли за грехопадението на Адам и Ева. В това, по негово мнение, са виновни и двамата прародители, но «обвиняваме по презумпция само женския пол за това, че той е привнесъл причината за греха: в този случай ние не забелязваме, че подобен укор би бил много по-справедлив по отношение на нас самите»[22]. Разбира се, не бива да отричаме това, че е съгрешила жената. Но «жената има извинение за греха, мъжът - не. Тя, както ни учи Писанието, е излъгана от най-мъдрата змия, а ти от жената; тя е излъгана от висше творение, а ти - от низше»[23].

Привеждайки пример с ветхозаветните праведници Сара и Мариам, Амвросий възкликва: "И така, гряди Ева, вече станала Мария, която ни дари не само основата на девството, но и [ни] донесе Бога. Затова, радвайки се и ликувайки заради този дар, Исая казва: «ето Девецата ще зачене и ще роди Син, и ще Му нарекат името Емануил.» (Ис. 7:14), «което ще рече "с нас е Бог"» (Мат. 1:23). Откъде е този дар? Не от земята, разбира се, а от небето е избрал за Себе си Христос този съсъд за Своего снизхождение на земята и е осветил [този] храм на целомъдрието. Чрез една е слязъл Той, но е призвал много... И така, прекрасната Мария е представила образа на свещеното девство и е издигнала към Христа святото знаме на непорочната чистота"[24].

Разсъждавайки върху мнението на тези, които отричат, че Мария е живяла като Дева след раждането на Христа, Амвросий нарича това мнение «велико светотатство», отбелязвайки, че «един епископ даже е бил изобличен заради тази заблуда»[25].

По-нататък той разглежда онези места от Новия Завет, където Мария е наречена «жена». В латинския език думата *mulier* означава както жена, така и омъжена жена: антоним на думата *mulier* е думата *virgo* («дева»). Самата употреба на думата *mulier* по отношение на Мария може да заблуди читателите на латинския превод на Новия Завет. (В Синодалния руски превод в посочените места се използва думата «жена», заимствана от славянския език, където тя означава възрастна жена, като правило, омъжена, за разлика от «дева»). Такива места Амвросий намира две: въпроса на Христос «Какво имаш Ти с Мене, Жено?» (Иоан 2:4), отправен към Майка Му на сватбата в Кана Галилейска, и думите на апостол Павел, че, «когато се изпълни времето, Бог изпрати Своя Син (Единороден), Който се роди от жена и се подчини на закона» (Гал. 4:4). Амвросий отбелязва: «Защо да се смущаваме от думата жена? Тя се отнася към пола; тя е име на пола, а не е указание за отсъствието на невинност. Народната употреба на думата не предрешава истината». И добавя, че в разказа за сътворението на Ева от реброто на Адам тя също е наречена жена, въпреки че тя все още не е встъпила в брак с него[26].

Отстранявайки по този начин първото затруднение, Амвросий преминава към следващото: към евангелските текстове, които могат да създадат впечатление, че Мария след раждането на Христа е встъпила в брак с Йосиф. Такива текстове той намира три: «преди още да бяха се те събрали, оказа се, че тя е непразна от Духа Светаго» (Мат. 1:18); «И не познаваше я, докле тя роди своя първороден Син» (Мат. 1:25); «и не желаше да Я осрами » (Мат. 1:19). Тълкувайки тези места от Евангелието от Матей Амвросий отбелязва: «Но обичаят на Божественото Писание е такъв, че да разкрива главната мисъл, а страничните мисли да оставя без разяснение»[27]. И дава примери от ветхозаветните текстове, в които думата «докле» (*donec*) не означава прекратяване на действието след като нещо друго се е случило: «до (*donec*) ваша старост Аз ще бъда същият» (Ис. 46:4); «Рече Господ Господу моему: седи от дясната Ми страна, докле (*donec*) туря Твоите врагове подножие на нозете Ти.» (Пс. 109:1). Нима, пита Амвросий, Бог ще престане да съществува след като остарееят тези, към които Той се обръща? И нима след покоряването на езичниците пред истината Синът Божий ще престане да седи отдясно на Отца?[28]

Относно причините, по които Йосиф, «не желаше да Я осрами, поиска тайно да Я напусне.», Амвросий отбелязва: даже ангелите не знаеха тайната на девството на Мария, как тогава би могъл да я знае Йосиф?[29] Но той «смятал да Я напусне като виновна (*reus*), докато не получил откровение от ангела». Когато получил откровението, той се отказал от това намерение «уверен и несъмняващ се в Нейното девство»[30].

Думите, че Йосиф «прие жена си» (Мат. 1:24) Амвросий предлага да се разбират в този смисъл, че Мария е сгодена за Йосиф, «тази, която е сгодена за мъж, получава името жена. Даже и тогава, когато съпружеството едва започва, то придобива наименованието съпружество; и то не се обуславя от лишаването от девство, а от брачния договор»[31]. Нейният годеж с Йосиф се е извършил «за да могат виделите Мария непразна да смятат Нейното състояние не като

прелюбодеяние на девствеността, а като законно раждане на сгодената. Било е угодно Господу някои хора да се усъмнят повече в Неговия произход, отколкото в непорочността на Неговата Майка»[32].

Амвросий се отклонява от детайлно обсъждане на въпроса за «братята на Иисус»: «Братя, както ни учи Самият Господ, се нарича събрание – и на племето, и на рода, и на народа... При това те са могли да бъдат братя от Йосиф, но не от Мария. И с това ще се съгласи всеки, ако щателно изследва този въпрос. Ние не смятаме за нужно да го изследваме, защото в наименованието “братя” се съчетават много общи понятия»[33].

Много по-важно за Амвросий е богословското осмисляне на девството на Мария в контекста на учението за Боговъплъщението. Мария не е могла да не бъде Дева, за да стане Майка на Самия Бог, твърди Амвросий:

"Пита се, нима Господ Иисус е могъл да Си избере такава майка, която е могла да оскверни небесната обител с мъжко семе, такава [майка], за която е даже невъзможно да съхрани стражата на девственото целомъдрие? По Нейния пример се призовават да спазват целомъдрие и прочие [деви], а Тя самата да се е отклонила от изпълнението на този дълг, който чрез нея се предлага на другите? И на кого повече, ако не на Своята Майка, Господ би могъл да дарува заслугата, да приготви награда? Писанието ни учи, че за нищо друго, освен за Нейното девство, Господ и е назначил толкова щедра награда... Не е възможно носещата Бога да помисли да носи в утробата си човек; и Йосиф, мъж праведен, не може да достигне до такова безумие, да се съчетае плътски с Майката на Господа"[34].

По-нататък Амвросий разглежда епизода, в който умиращият на кръста Иисус предава любимия Си ученик на Своята Майка. «Как, пита се, Той ще отнема у съпруга съпругата, ако Мария е била свързана със съпружество, или е познала съпружеското ложе?»[35] Поверявайки на Майка Си Своя ученик, Христос му заръчва да пази Нейното целомъдрие и девство: Господ Иисус... завещава от кръста Майка Му да не живее в бесчестие. Иоан се подписва под това завещание на Христа. Завещава се защитата на майчината невинност, свидетелството за Нейното целомъдрие; а на ученика се завещава да пази Майката и нежно да Я обича. «И от оня час ученикът я прибра при себе си» (Иоан 19:27). Разбира се, Христос не е извършил развод, Мария не е оставила съпруга си. И с кого е трябвало да живее Девата, освен с този, когото Тя е познавала като наследник на Сина и пазител на целомъдрието?[36]

За стоенето на Майката под кръста Амвросий пише проникновено и възвишено, сравнявайки Нейното поведение с поведението на учениците на Христа и изразявайки увереност, че Тя е знаела за изкупителния характер на Неговата смърт и за Неговото възкресение:

"Майката стояла пред кръста и стояла без страх, тогава, когато мъжете се разбягали. Вижте: могла ли е да измени на Своето целомъдрие Майката на Иисус, Която не е изменила настроението на своя дух? С благоговейни очи Тя гледала раните на Сина, чрез Когото, както Тя знаела, е трябвало да се извърши изкуплението на всички. Майката стояла и гледала родния Син, без да се страхува от убийците. На кръста висял Синът и Майката се подлагала на опасност от страна на преследвачите. Ако Тя е искала само едно, да умре преди Сина, то подобно благочестиво чувство, според което Тя не е искала да преживее своя Син, е достойно за похвала; ако Тя е искала да умре заедно със Сина, то, значи, Тя е лелеяла да възкръсне заедно с Него, и е знаела тази тайна, че Тя е родила Този, Който ще възкръсне. Тя също е знаела, че смъртта на Сина е заради общото спасение, и затова е очаквала Нейната смърт да добави нещо към общото дело. Но страданието Христово не се е нуждаело от помощ..."[37]

С други думи, признавайки нравствения подвиг на Дева Мария, изразен в Нейното безстрашно стоене под кръста на Иисус, Амвросий подчертава, че към изкупителния подвиг на Христа това стоене не е могло да прибави нищо. Тази мисъл е важна в светлината на последващото развитие на западната мариология, в която мисълта за Мария като за «Съизкупителка» ще играе важна роля. Както виждаме, Амвросий не вижда в Мария Съизкупителка, подчертавайки уникалността и единствеността на изкуплението, извършено от Христос без ничия помощ.

После Амвросий казва, че у Мария е имало толкова благодат, че Тя е «могла да предизвика намирането на непорочност даже у тези, към които тя е гледала». Когато Иоан Кръстител, намиращ се още в утробата на Елисавета, чул Нейния глас, той проиграл в утробата (Лк. 1:41), «и по този начин изразил повиновение още преди раждането. И не без причина е останал непорочен телесно този, за когото е приготвила Майката Божия елей от своето присъствие и благоговение от целомъдрието, когато той е бил все още на три месеца». Така, не без причина Тя е предадена на друг Иоан, също «непознаващ съпружеството»[38].

Разглеждайки пророчеството на Иезекиил за затворените врати, през които ще мине Господ (Иез. 44:1-3), Амвросий вижда в тези врати първообраза на Дева Мария:

"Те са заключени, затото Тя е Дева. Вратите означават Мария, чрез Която Христос влиза в този свят, явил се с девствено рождение и не повредил ключовете на девството (*genitalia virginitatis claustra non solvit*). Когато излязъл от Девата Този, Чието величие не може да вмести светът, то оградата на целомъдрието (*septum pudoris*) останала неповредена и знаците на непорочността останали неразрушени"[39].

Същото тълкуване срещаме и у светителя Амфилохий Иконийски, което свидетелства за паралелното развитие на мариологията на Изток и Запад. И там, и тук към Дева Мария се прилагат едни и същи ветхозаветни пророчества.

Обаче Амвросий не се спира само до образа на заключените врати, но продължава и намира във Ветхия Завет нови и нови образи за описанието на девството на Мария:

"О, богатство на девството на Мария! Тя се е разчупила като крехък съсъд и като облак е проляла върху земята Христовата благодат! Защото за нея е написано: «Ето, Господ ще седне на лек облак» (Ис. 19:1). Наистина лек, защото Тя не е познала бремето на съпружеството; наистина лек, защото Тя е облекчила този свят от тежкия греховен тумор... Последвайте този добър облак, който е произвел от себе си извор, оросил цялата вселена. Приемете дъжда на благоволенieto, дъжда на благословението, който е излял Господ върху Своето наследство. Приемете водата и я задръжте в себе си; бидейки облак, [Мария] нека измие и ороси Вас със свещена влага; бидейки крехък съсъд, нека Тя съгрее Вас с топлината на вечния Дух... «Името Ти е като разлято миро; затова те обичат девиците» (Песн. 1:2). Нека това миро прониква в самите дълбини на сърцето и в тайниците на недрата [на душата]; чрез това миро света Мария е благоухала не със светски прелести, а с диханието на Божествената благодат. Този дъжд е угасил похотта (appetentiam) на Ева; това миро е унищожило зловонието на наследствения грях; това миро Мария, сестрата на Лазар, е изляла върху нозете на Господ, и целият дом тогава заблагоухал, напълнен с благоуханието на благочестието (Иоан 12:3)"[40].

Книгата „Песен на песните от Соломона“ предоставя на Амвросий богат материал за изобразяване на добродетелите и достойнствата на Дева Мария. Той обръща внимание на думите: «О, как са хубави нозете ти в сандали, дъще именита!» (Песн. 7:2) и ги тълкува така: «С тези сандали прекрасно е шествала Мария: Та без каквото и да е обикновено плътско смешение, бидейки Дева, е родила Причината за спасението»[41].

След това той тълкува думите: «Облите ти бедра са като огърлие, работено от ръце на изкусен художник, коремът ти е като кръгло блюдо, в което ароматното вино се не свършва; утробата ти - купен пшеница, обиколен с лилии» (Песн. 7:3). Образът на възлюбената от Песен на песните традиционно се е разбирал като символ на Църквата, обаче Амвросий смята, че «под образа на Църквата предреченото е за Мария; разбира се, ако ти не обръщаш внимание на телесните съставки, а на тайнството на Неговото рождение»[42]. И пояснява:

"Това означава, че произходът на Христа от Дева, простираща се над всички, е облекчил нашето бreme и е увенчал шиите на верните със знаците на добродетелите, подобно на това, как победителите в мирските сражения обковено са украсявали шиите на заслужилите мъже с подарени [от тях] огърлици. Да, утробата на тази Мария е кръгла чаша, в която Премъдростта е разтворила своето вино, изпълнила своето Божество с неоскъдяващата благодат на Божественото знание. В тази девствена утроба е имало и сноп пшеница, ограден с прекрасния цвят на лилията... Христос е бил именно лилия между тръни, когато се е намирал сред юдеите... И така, от тази утроба на Мария се е излял над света цял сноп пшеница, ограден с лилии; това се е случило тогава, когато от Нея се е родил Христос..."[43]

Виждаме как погрешното мнение на Боноз Сердикски е разтърсило богословската мисъл на светителя Амвросий и е станало повод за създаването на трактата за девството, в който е отделено огромно внимание върху защитата на учението за приснодевството на Богородица. След Зенон Веронски Амвросий утвърждава, че Мария е била Дева до рождението на Христа, девствено Го е родила и е останала Дева след Неговото рождение.

Нарисуваният от светителя Амвросий образ на Пресветата Дева Мария, Майката на Господ, и формулираните от него аргументи в полза на църковното учение за Нейното приснодевство по-късно са били възприети и развити от такива представители на западната богословска традиция, като блажения Йероним, Августин, Илдефонс Толедски, Хуго Сен-Викторски и други, които са развивали това учение паралелно с неговото развитие във византийската традиция.

[1]Указ за признаването на свт. Амвросий Медиолански «за велик учител на Църквата» е бил издаден през 1298 г. от папа Бонифаций VIII.

[2]В Православната Църква паметта на Медиоланския светител се отбелязва на 7 (20) декември.

[3]Както смятат съвременните учени, автор на този прекрасен химн би могъл да бъде и по-младият съвременник на свт. Амвросий — Никита, епископ Ремесиански; виж: *Patrology. The Golden Age of Latin Patristic Literature. From the Council of Nicea to the Council of Chalcedon* / Ed. A. di Berardino. Westminster (MD.), 1986. Vol. 4. P. 180; *Early Christian Greek and Latin Literature* / Ed. C. Moreschini, E. Norelli. Peabody (Mass.), 2005. Vol. 2. P. 291.

[4]Свт. Амвросий Медиолански. Увещание към девство XII, 82.

[5]Руфин Аквилейски. Църковна история II, 11. виж също: Блаженият Теодорит. Църковна история 4, 7.

[6]Житие на св. Амвросий Медиолански 6, 1–2. Ср.: Блаженият Теодорит. Църковна история 4, 7.

[7]Житие 9, 1–3. Ср.: Блаженият Теодорит. Църковна история 4, 7.

[8]Амвросий Медиолански. За задълженията на свещенослужителите.

[9]Блаженият Августин. Изповед V, 13, 23 – 14, 24.

[10]Блаженият Августин. Изповед, VI, 4, 6.

[11]McLynn N. Ambrose of Milan. Church and Court in a Christian Capital. 2014. P. 302.

[12]Zeltzer M. Chronologie. S. 90. Ср.: Амвросий Медиолански. Послание 11/51, 2.

[13]Амвросий Медиолански. Послание 11/51.

[14]Амвросий Медиолански. Послание 11/51.7-11. Впоследствие светителят Амвросий е посветил на темата за покаянието на пророк Давид цял трактат — «Апология на пророк Давид».

[15]Созомен. Църковна история VII, 25.

[16]Житие, 24, 3; Блаженият Теодорит. Църковна история V, 17.

[17]Житие, 32, 1.

[18]Житие 35, 1–2.

[19]Виж: Иларион (Алфеев), митрополит. Тайната на Богородица. Източници и история на почитането на Приснодева Мария през първото хилядолетие. М.: Познание, 2021.

[20]Амвросий Медиолански. Писмо 71, За епископ Боноз, 3.

[21]Амвросий Медиолански. Писмо 71, За епископ Боноз, 4.

[22]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 16 (PL 16, 309 C).

[23]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 25 (PL 16, 311 BC).

[24]Амвросий Медиолански. О воспитании девы и приснодевстве святой Марии 33–35 (PL 16, 313 B–314 A).

[25]Амвросий Медиолански. О воспитании девы и приснодевстве святой Марии 35 (PL 16, 314 B).

[26]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 36 (PL 16, 315 AB).

[27]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 37 (PL 16, 315 B).

[28]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 38 (PL 16, 315 BC).

[29]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 39 (PL 16, 315 C–316 B).

[30]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 40 (PL 16, 316 B).

[31]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 41 (PL 16, 316 BC).

[32]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 42 (PL 16, 316 C).

[33]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 43 (PL 16, 317 A).

[34]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 44–45 (PL 16, 317 AC).

[35]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 47 (PL 16, 318 AB).

[36]Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 48 (PL 16, 318 BC).

[37] Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 49 (PL 16, 318 C–319 A).

[38] Амвросий Медиоланский. О воспитании девы и приснодеестве святой Марии 50 (PL 16, 319 AB).

[39] Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 52 (PL 16, 320 A).

[40] Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 81–84 (PL 16, 325 AC).

[41] Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 88 (PL 16, 326 BC).

[42] Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 89 (PL 16, 326 C).

[43] Амвросий Медиолански. За възпитанието на девата и приснодевството на света Мария 89–94 (PL 16, 326 C–327 D).